# نقش و جايگاه حقوق شهروندي در توسعه ي تمدن اسلامي

"نقش و جايگاه حقوق شهروندي در توسعه ي تمدن اسلامي"

احمد يوسفي صادقلو[1]

زينب نوابي مقدم[2]

چكيده:

تمدن اسلام به عنوان ديرينه ترين و گسترده ترين تمدن جامعه ي بشري، مجموعه اي از اجتماعات انساني است كه بر پايه ي سنت ها و قوانين، يک جامعه ي واحد را تحت عنوان امت اسلامي ايجاد نموده اند.اين جامعه ي واحد، شامل اجتماعات كوچكتر انساني بوده كه تحت عنوان حكومت، و يا دولتشهر از آن نام و ، به وسيله ي قوانين خاص خود اداره ميشوند. از جمله ي آنها، قوانين و اصول حاكم بر حقوق شهروندیست كه، به عنوان زيرمجموعه ي اين تمدن بزرگ، نقش مهمي را در صورت منطبق بودن با مباني حقوق شهروندي در اسلام، در جهت گسترش و نوسازي آن خواهند داشت. به عنوان نمونه اي از حقوق شهروندي حاكم بر حكومت هاي اسلامي، در پژوهش حاضر، به منشور ايران خواهيم پرداخت تا دريابيم، كه آيا در منشور حقوق شهروندي ، به عنوان قانون حاكم بر حكومت ايران ، اين انطباق وجود دارد يا خير، و اينكه در صورت وجود ، چه نقشي در توسعه ي تمدن اسلامي خواهد داشت.

كلمات كليدي:حقوق شهروندي_تمدن_ مولفه هاي تمدن ساز

## مقدمه

### بيان مساله

در دين اسلام به جامعه ي اسلامي ،عنوان"امت" داده مي شود.(احمدپور:131، 1387)، كه امت در واقع متشكل از دولتشهر هايي است كه اسلام بر آن حكومت مي كند. و هر كدام از آنها شامل افرادي است كه به عنوان اعضاي اين كشورها داراي حقوق و تكاليف مشتركي در قبال دولت متبوع خود هستند. كه معمولا با مجموعه قوانيني تحت عنوان حقوق شهروندي يا منشور حقوق شهروندي از آن ياد ميشود و در برگيرنده ي كليه ي حقوق مشروع اعضاي يک دولت در قبال آن دولت است. از طرفي مجموعه منشورهاي حقوقي به عنوان بخشي از فرهنگ امت اسلامي ، سازنده ي تمدن اسلامي است.و به دليل نقش زيربنايي آنها در ساخت و استمرار تمدن اسلامي ، و همچنين پيشرفت هاي مثبت آن ،اين مساله بسيار حايز اهميت خواهد بود كه، واقف باشيم،آيا مجموعه هاي حقوق شهروندي تنظيمي، در داخل هر دولت، تا چه اندازه از مباني شهروندي در اسلام ، در مرحله ي انعقاد، بهره برده اند و از طرفي ديگر، اين منشورهاي حقوقي تا چه ميزان در زنده نگه داشتن و گسترش تمدن اسلامي موثر خواهند بود. كه پژوهش حاضر با نگاه توصيفي تحليلي و با بهره گيري از نگارشاتي كه در اين زمينه به عمل آمده است، و با بررسي منشور حقوق شهروندي ايران به اين سوالات پاسخ خواهد داد.

## 1.منشور حقوق شهروندي

### 1_1.تعريف حقوق شهروندي

حقوق شهروندي [3]در اصطلاح،آميخته اي از وظايف و مسوليت هاي شهروندان در مقابل يكديگر،شهر و دولت است. و يا حقوق و امتيازاتي است كه وظيفه ي تامين آن بر عهده ي مديران شهري،دولت و يا به طور كلي قواي حاكم مي باشد.[4]به عبارت ديگر: حقوق شهروندي مردم يک كشور، به مجموعه حقوق ناشي از قانون اساسي آن كشور، گفته مي شود، كه بر اثر رابطه ي شهروندي يا اقامت افراد در كشورهاي خاصي،به آنها اعطا شده و به طبع، مورد حمايت قانون اساسي قرار گرفته است. و طيف وسيعي از حقوق و امتيازات را از جملهسياسي،اقتصادي،اجتماعي و فرهنگي شامل شده و در مقابل، وظايفي را نيز برعهده ي شهروندان، در مقابل دولت مورد توجه قرارداده است. [5]به عبارتي بهتر، حقوق شهروندي يعني برخورداري از كليه

ي حقوق مدني[6]( حق آزادي، مصونيت از تعرض، آزادي بيان و آزادي مذهب )، حقوق سياسي[7]( دو حق عمده انتخاب كردن و انتخاب شدن) ، حقوق اقتصادي و اجتماعي[8] (حق مالكيت، حق كاركردن، برابري در فرصت هاي شغلي و شخصي، برخورداري از تأمين اجتماعي)، حقوق فرهنگي[9] (فاظت از فرهنگ و زبان اقليت‌ها، حق داشتن سنت‌ها و شيوه‌هاي زندگي متفاوت در جوامعي كه از نژادها با آداب و سنن مختلف تشكيل شده است)، [10]و همچنين حقوق قضايي[11] در يک دولتشهر.

1_2.حقوق شهروندي در اسلام

در نگاه اسلام، حقوق شهروندي با توجه به مرزهاي جغرافيايي تعريف نمي شود، و آنچه در تحقق آن نقش داشته و حايزاهميت است،"قرابت عقيده ي " افراد با يكديگر است. و با توجه به اينكه "عقيده"، به كليت اسلام برميگرددو دين اسلام در نگاه قرآن،از آدم تا خاتم واحد است، بنابراين تمامي افراد اهل كتاب، اعم از يهودي،مسيحي و زرتشتي نيز شهروندان امت اسلام لحاظ مي شوند و عنوان شهروند را به خود مي گيرند(انصاري:1394،17)

1_3اصول حاكم بر حقوق شهروندي

همانطور كه ملاحظه گرديد، حقوق شهروندان شامل طيف وسيعي از انواع امتيازات قانوني مانند حقوق مدني،اقتصادي،سياسي و ... مي باشد كه پيشتر بدان پرداخته شد. اما نظر به اينكه حقوق شهروندي، به اصولي همچون كرامت انساني ، صيانت از حقوق و آزادي هاي غير قابل سلب، حاكميت مردم ، برخورداري همه ي مردم از حقوق انساني مساوي، منع تبعيض و حمايت يكسان قانون از همه ي افراد ملت مبتني است(منشور :4، 1395) و با توجه به آنها بنا و پايه ريزي شده است، شناخت اين اصول و اينكه مبناي وجودي آن اسلام است يا مباني غير اسلامي، بسيار حايز اهميت بوده و به همين منظور اين بخش را ، به صورتي مقايسه اي مورد مطالعه قرارداده تا ميزان تبعيت اصول حاكم بر حقوق شهروندي (كه سازنده و زيربناي حقوق موجود در منشور ست)را از مباني شهروندي اسلامي يا تمايز با آن مشخص شود.

1_3_1.اصل كرامت انساني

واژه ي كرامت در اصل به معني بزرگواري و عظمت معنوي است. و همچنين معادل واژه ي انگليسي((Dignity)) به معناي تكريم و بزرگداشت است.(عزيز شمردن). يا به عبارت ديگر به معناي حرمت نگه داشتن و گرامي داشتن.

در اصطلاح منظور اين است كه انسان داراي حرمت بوده و كرامت و عزت و بزرگواري، جزيي از سرشت انسان است. و حق دارد در جامعه محترمانه زندگي كند و با او بايستي محترمانه رفتار شود. احترام به انسان (چه به ذات وجودي و چه به كالبد وي) در طول تاريخ همواره موضوع در خور توجه بوده است.[12] نه تنها در اسلام بلكه در ميان جوامع غير اسلامي نيز امري پذيرفته شده بوده و به عبارتي به مثابه اساس حقوق بشر و حقوق شهروندي و معيار تعامل اجتماعي و بين المللي و از حقوق بنيادين است. و تمامي نظام هاي حكومتي و نه فقط اسلام موظف به رعايت آن هستند.(انتظاري:2، 1396)

در قرآن كريم آيه ي شريفه ي "و لقد كرمنا بني آدم"(اسرا:70، 17) نشان دهنده ي اهميت اصل كرامت انساني در قرآن است. به گونه اي كه اين آيه به آيه ي كرامت تعبير شده و اصل كرامت در اسلام بر اساس آن مورد تفسير و توجيه قرار ميگيرد.

1_3_2.اصل عدم ممانعت از حقوق و آزادي هاي غير قابل سلب

يا به عبارت بهتر حق آزادي، كه در منشور به دو شكل بيان شده است. در شكل اول :از خود واژه ي آزادي استفاده شده و به عنوان يک حق جداگانه توسط قانونگذار بيان گشته است و در شكل دوم: به صورت مفهومي از آن استفاده شده است. به عنوان مثال وقتي قانونگذار از حق مسكن صحبت ميكند ، در واقع منظور وي ، حق آزادي در انتخاب مسكن است. و غيره...

اصل آزادي در اسلام نيز اساس حقوق شهروندي است. و ميتوان گفت از بديهي ترين اصول حاكم بر حقوق شهروندي در اسلام است. به گونه ايكه هرگونه استعمار و بردگي، شديدا در دين اسلام مورد نهي واقع شده و هدف والاي آن، رهايي همه ي افراد جامعه از هرگونه تعلقات است.

1_3_3.حاكميت مردم

اين اصل بيانگر همان مردم سالاري ديني است كه اتفاقا در انديشه هاي امام نيز مورد تاكيد واقع شده است.و رهبر معظم انقلاب آنگونه كه در ادامه بدان مي پردازيم نيز آن را مورد تاكيد قرارداده اند.و گوياي اين مطلب است كه شهروندان حق مشاركت در در تعيين سرنوشت خود را داشته و با انتخاب خود مي توانند افراد شايسته را انتخاب كنند.

1_3_4.برخورداري همه ي مردم از حقوق انساني مساوي و منع تبعيض و حمايت يكسان قانون از همه ي افراد ملت

اين اصل به عبارت ساده تر همان اقامه ي قسط و عدل در جامعه مي باشد.و يكي از مولفه هاي بسيار مهم در ميان مباني حقوق شهروندي در اسلام نيز مي باشد.به گونه ايكه فقدان عدل و داد سبب زوال جامعه مي شود. و به عبارتي يكي از اصول بسيار مهم حقوق افراد در جامعه ي اسلامي ، تامين حقوق همه ي آنها و اجراي عدالت است.(سعيدي،73، 1393)

1_3_5.امنيت

يكي از كاركردهاي مهم هر دولت فراهم آوردن امنيت براي شهروندان خويش است. كه اين مهم در منشور حقوق شهروندي نيز در قالب حقوق افراد جامعه بيان شده است. امنيت به اشكال گوناگون جلوه مي نمايد. امنيت اجتماعي از زمينه‌هاي اصلي اجراي عدالت، و مناسب‌ترين بستر پديد آمدن تعادل در جامعه است. از مهمترين حقوق شهروندان، وجود امنيت در مقابل اشرار داخلي و حمله دشمنان خارجي است. زيرا بدون امنيت نمي‌توان به امور ديگر رسيد، از اين رو وجود سپاهي كارآزموده، متخصص و متعهد لازم است كه تحت فرماندهي فردي مقتدر و استوار قرار داشته باشد.[13]

اين اصل نيز در دين اسلام به عنوان يكي از حقوق اصلي هر شهروند در جامعه ي اسلامي بيان شده است. به گونه ايكه يكي از مهمترين وظيف دولتمردان امت اسلامي بوده و موظفند كه به بهترين نحو، موجبات امنيت و آرامش خاطر ساكنين جامعه ي اسلامي را فراهم نموده و در اين زمينه از هيچ تلاشي فروگذار نباشند.

2.مولفه هاي ايجاد تمدن اسلامي

1_2. تعريف تمدن اسلامي

تمدن در اصطلاح مجموعه اي پيچيده از پديده هاي اجتماعي قابل انتقال، شامل جهات ديني، مذهبي،اخلاق، فرهنگي و علمي مشترک در همه ي اجزاي يک جامعه ي وسيع و يا چندين جامعه ي مرتبط با يكديگر

است(فرهنگ علوم اجتماعي:47) به اعتقاد علامه جعفري «تمدن عبارت است از برقراري نظم و هماهنگي در روابط انسان‌هاي يک جامعه که تصادم‌ها و تزاحم‌هاي ويرانگر را منتفي ساخته و مسابقه در مسير رشد و کمال را قائم مقام آن‌ها بنمايد، به طوري که زندگي اجتماعي افراد و گروه‌هاي آن جامعه موجب بروز و به فعاليت رسيدن استعدادهاي سازنده آن‌ها باشد» (جعفري، ج6، 1373: 233 همچنين رجوع شود به اکبري و رضايي:89، 1394) و در آيات قرآني :مجموعه اي از اجتماعات انساني که در طي يک فرايند به رشد و بالندگي رسيده و توانسته اند جامعه اي قدرتمند و بر پايه ي سنت ها و قوانين ايجاد کنند.

به اين لحاظ تمدن اسلامي، ريشه دارترين و گسترده ترين تمدن هاي انساني به شمار ميرود و آنچه امروزه به عنوان تمدن اسلامي مي شناسيم و در واقع فرايند و محصول چهارده قرن حضور مستمرو فعال اسلام در عرصه ي زندگي اجتماعي بشر است.[14] تمدن سازي نوين اسلام يعني احياي تمدن اسلام بر اساس الگوهاي جديد و مطابق با مقتضيات زمان و مکان و همچنين با مد نظر قراردادن تجربه هاي تمدن اسلامي در طول تاريخ .[15]

در خصوص تعيين تعداد مولفه هاي تمدن سازي نوين اسلامي عقايد مختلفي وجود دارد. اما آنچه که مورد قبول اکثريت انديشمندان و صاحب نظران از جمله مقام معظم رهبري(مدظلله)مي باشد، محوريت قوانين قرآني، علم، اخلاق،حکومت مردمي و استقرار عدالت است.البته از ديدگاه مقام معظم رهبري گسترش و ترقي نمودن تمدن به خرد دسته جمعي نياز داشته که در سايه ي اخلاق، کار و تلاش و ايمان به خدا ، عقلانيت و همچنين برخورداري از رسانه هاي قوي و روابط بين الملل به وجود مي آيد.(اکبري و رضايي، پيشين،85)

در اين زمينه با توجه به انديشه ي پيامبر (ص) و سيره ي نبوي اساسي ترين شاخصه ي تمدن اسلامي خدا محوريست. که در سخنان مقام معظم رهبري با عنوان محوريت قوانين قرآني از آن ياد شده است.

الف)اصالت ا

در سيره ي نبوي در راس شاخص هاي تمدن سازي نوين به اصالت ا و کرامت انساني اشاره شده است. يعني اساسي ترين مشخصه ي تمدن از نگاه پيامبر خدامحوريست. اصالت ا که البته به دنبال آن کرامت و شرافت انسان را به دنبال دارد، دليل اين مدعا سخن خداوند در قرآن کريم است"و لقد کرمنا بني ادم"(اسرا:70) و يا سخن حضرت رسول که ميفرمايند: "ان ا تعالي کريم يحب الکرم" :همانا خداي متعال بزرگوار است و کرامت را دوست دارد"[16]

ب)علم آموزي: آموختن علم و علم آموزي در دين اسلام بسيار سفارش شده است. و در كل علم و دانش در اسلام واجد جايگاه رفيعي است و همچنين در سيره ي نبوي و نگاه پيامبر، از معيارهاي برتري افراد در يک جامعه مي باشد. همين انديشه در فرمايشات مقام معظم رهبري نيز بيان شده است.كه در فوق بدان اشاره شد. [17]

ج)عدالت

شاخص بعدي عدالت گستري است يعني ايجاد عدالت و برابري. و در كل حكومت اسلامي بر انصاف و عدالت بنا شده است. قرآن نيز در آيات زيادي از قسط و عدل سخن گفته شده است. از جمله: آيه ي "يا ايها الذين آمنوا كونوا قوامين بالقسط"(نسا:135) و گويي فلسفه ي تشكيل حكومت اسلامي برقراري عدالت است.در تفكر مذهبي، همه ي انسان ها مخلوق اند و تبعيت فقط بايد از خالق باشد و در نتيجه به همه ي مخلوقات به صورت يكسان نگريسته مي شود و محل تولد يا نسب و تفاوت هاي قومي و نژادي باعث تفاوت در حقوق و تكاليف نمي شود. از نظر حقوق بين الملل بشر، تبعيض و تفاوت در بهره مندي از حقوق شهروندي، تا جايي كه با حقوق بنيادين بشر منافات نداشته باشد، به ويژه براساس تبعيض بين تبعه و غير تبعه، به نظر مي رسد كه رسميت يافته است.[18]روشن است كه تمدن نبوي بر پايه ي قرآن كريم استوار است و قرآن نيز كتاب عدالت است.[19]

د)آزادي

آزادي به معني قدرت انتخاب و از ويژگي هاي برجسته ي تمدن نبوي است و يک اصل سياسي است.

همچنين از اصول ابتدايي و حقوق بنيادين هر فرد است. كه بتواند در انجام امور خود استقلال كافي و حق انتخاب داشته باشد. مانند ازادي در انتخاب شغل، مسكن، ازادي در راي دادن و ...

همانطور كه در اصول حقوق شهروندي و مولفه هاي تمدن ساز، ملاحظه مي كنيم، بسياري از اين اصول منطبق با مولفه هاي ايجاد تمدن اسلامي است. و نتيجتا اينكه:

3.نتيجه ي بحث

1. حقوق شهروندي در اصطلاح،آميخته اي از وظايف و مسوليت هاي شهروندان در مقابل يكديگر،شهر و دولت است. در نگاه اسلام، حقوق شهروندي با توجه به مرزهاي جغرافيايي تعريف نمي شود، و آنچه در تحقق آن نقش داشته و حايزاهميت است،"قرابت عقيده ي " افراد با يكديگر است.

2. حقوق شهروندي، به اصولي همچون كرامت انساني ، صيانت از حقوق و آزادي هاي غير قابل سلب، حاكميت مردم ، برخورداري همه ي مردم از حقوق انساني مساوي، منع تبعيض و حمايت يكسان قانون از همه ي افراد ملت مبتني است. و اين اصول همانطور كه ملاحظه گرديد به صورت مقايسه اي با معيارهاي اسلامي مورد بررسي قرار گرفت

3. تمدن اينگونه تعريف گرديد كه: مجموعه اي از اجتماعات انساني كه در طي يک فرايند به رشد و بالندگي رسيده و توانسته اند جامعه اي قدرتمند و بر پايه ي سنت ها و قوانين ايجاد كنند. و مولفه هاي تمدن ساز نيز مورد بررسي واقع شد.

4. و نهايتا به اين نتيجه رسيديم كه: كشورهاي مسلمان با حذف مرزهاي جغرافيايي مجموعا امت واحد اسلامي را ايجاد مي كنند. و امت واحد اسلامي يعني جهان اسلام. كه خود داراي ديرينه ترين و گسترده ترين تمدن بشري است. و همانطور كه بيان شد تمدن اسلام مجموعه اي از اجتماعات انساني است كه توانسته اند جامعه اي قدرتمند را بر پايه ي سنت ها و قوانين انساني و اسلامي ايجاد كنند و اجتماعاتي كه هركدامم تحت عنوان يک كشور مستقل داراي مجموعه هاي مدون و متفاوت حقوقي براي شهروندان خود هستند. حال با نگاهي به مولفه ها و فيشهاي تمدن ساز و همچنين اصول حاكم بر حقوق و قوانين شهروندي بايد گفت هرچه اين قوانين كه در واقع زيرساخت لازم براي تمدن اسلامي است به مباني اسلامي نزديک تر باشد از طرف ديگر رعايت اين قوانين به صورت فرهنگ و عرف در آيد جهان اسلام به سمت نوين شدن و تغييرات مثبت و غني شدن قدم خواهد برداشت. نكته اي كه در مطالعه ي منشور حقوق شهروندي بدان پي برديم و ملاحظه شد كه اين حقوق بر اصولي مبتنيست كه دقيقا از مباني حقوق شهروندي در اسلام اتخاذ شده است. و اگر با ضمانت اجراي قوي در جامعه ي اسلامي به منصه ي ظهور نيز برسد، سهم بزرگي را در رشد و تكامل تمدن و فرهنگ اسلامي خواهد داشت.

منابع و ماخذ

الف)مقالات

1.احمد پور،ايوب،"درآمدي بر مبناي حقوق شهروندي در اسلام" مجله ي پژوهش هاي اسلامي، سال دوم، شماره ي سوم، پاييز 87

2.اكبري،مرتضي"واكاوي تمدن اسلامي در انديشه ي مقام معظم رهبري"، فصلنامه ي الگوي پيشرفت اسلامي ايراني، دوره ي سوم، شماره ي پنجم، 1394

3.انصاري، منصور، "مباني و اصول حقوق شهروندي در انديشه ي امام و تفاوت هاي آن با حقوق شهروندي در غرب"، فصلنامه ي انديشه ي سياسي در اسلام، شماره ي چهارم، 1394

4.انتظاري،عليرضا"امنيت كرامت آميز انساني"، پزوهش هاي اخلاقي، سال هفتم، شماره ي سوم، 1396

5.سعيدي روشن، باقر" شاخص هاي تمدن اسلامي بر اساس آموزه هاي قرآن"، فصلنامه ي آموزه هاي قرآني دانشگاه علوم رضوي، شماره ي نوزدهم، 1393

ب)قوانين

1.منشور حقوق شهروندي مصوب 1395

ج)منابع اينترنتي

1.http://rasekhoon.net/article/show/114833/%D8%B4%D8%A7%D8%AE%D8%B5-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D9%86%DA%AF%D8%A7%D9%87-%D9%BE%DB%8C%D8%A7%D9%85%D8%A8%D8%B1-%D8%A7%D8%B9%D8%B8%D9%85-%D8%B5%D9%84%DB%8C-%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87-%D8%B9%D9%84%DB%8C%D9%87-%D9%88%D8%A2%D9%84%D9%87

2. humanrights-iran.ir/news-16742.aspx

3. http://www.siasi.porsemani.ir/content/%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%8A-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D9%88-%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%8A-%D9%86%D9%88%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D8%9F

-4. http://rasekhoon.net/article/show/114833/ا-صلي-اعظم-پيامبر-نگاه-در-اسلامي-تمدن-هاي-شاخص-عليه-وآله

5. www.ensani.ir/fa/content/66064/default.aspx

6. nwwwoorullahkawsar.com/اسلام-ديدگاه-از-انسان-كرامت

7. ettelaat.com/etiran/?p=255326/

8. https://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%85%D9%86%D8%B4%D9%88%D8%B1_%D8%AD%D9%82%D9%88%D9%82_%D8%B4%D9%87%D8%B1%D9%88%D9%86%D8%AF%DB%8C

-9. http://quran journal.com/science/index.php?option=com_content&view=article&id=178&catid=57&lang=fa

[1] دكتراي حقوق خصوصي از دانشگاه ليموژ فرانسه و دكتراي افتخاري حقوق ورزشي از دانشگاه وارونژ روسيه، عضو هيات علمي دانشگاه آزاد اسلامي واحد علوم و تحقيقات تهران(نويسنده ي اصلي)

[2] دانشجوي دكتراي حقوق خصوصي از دانشگاه آزاد اسلامي واحد تهران شمال

[3] Citizenship Rights

[4] https://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%85%D9%86%D8%B4%D9%88%D8%B1_%D8%AD%D9%82%D9%88%D9%82_%D8%B4%D9%87%D8%B1%D9%88%D9%86%D8%AF%DB%8C

[5] http://www.ettelaat.com/etiran/?p=255326

[6] Civil Rights

[7] Right  Political

[8] Economical and Social Rights

[9] cultural Rights

-[10] http://quran journal.com/science/index.php?option=com_content&view=article&id=178&catid=57&lang=fa

[11] Right Judicial

[12] nwwwoorullahkawsar.com/اسلام-دیدگاه-از-انسان-کرامت

[13] http://www.ensani.ir/fa/content/66064/default.aspx

[14] http://www.siasi.porsemani.ir/content/%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%8A-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D9%88-%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%8A-%D9%86%D9%88%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D8%9F

[15] http://www.siasi.porsemani.ir/content/%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%8A-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D9%88-%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%8A-%D9%86%D9%88%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D8%9F

[16] http://rasekhoon.net/article/show/114833/شاخص-های-تمدن-اسلامی-در-نگاه-پیامبر-اعظم-صلی-الله-علیه-وآله-

[17] http://www.siasi.porsemani.ir/content/%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%8A-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D9%88-%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%8A-%D9%86%D9%88%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D8%9F

[18] http://www.humanrights-iran.ir/news-16742.aspx

[19] http://rasekhoon.net/article/show/114833/%D8%B4%D8%A7%D8%AE%D8%B5-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D9%86%DA%AF%D8%A7%D9%87-%D9%BE%DB%8C%D8%A7%D9%85%D8%A8%D8%B1-%D8%A7%D8%B9%D8%B8%D9%85-%D8%B5%D9%84%DB%8C-%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87-%D8%B9%D9%84%DB%8C%D9%87-%D9%88%D8%A2%D9%84%D9%87/